

ŁUKASZ JĘDRZEJSKI, PAŃSTWO I SPOŁECZEŃSTWO W POLSKIEJ KRONICE FILMOWEJ 1944–1956. OBRAZY KOMUNIKOWANIA POLITYCZNEGO, WYDAWNICTWO UNIwersYTETU MARIi CURIE-SKŁODOWSKIEJ, LUBLIN 2020, ss. 317

Książka autorstwa Łukasza Jędrzejskiego ukazała się w 2020 r. nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Wpisuje się ona w realizowane na Wydziale Politologii i Dziennikarstwa UMCS badania nad komunikowaniem politycznym¹. Uzupełnia też pewną lukę związaną z rekonstrukcją propagandy filmowej w okresie powojennym w Polsce.

Monografia stanowi studium przypadku – Polskiej Kroniki Filmowej (PKF) jako narzędzia komunikowania politycznego, a ściślej jednej z jego form – propagandy. PKF została użyta jako instrument oddziaływania na postawy i zachowania Polaków już w 1944 r., po ukonstytuowaniu się 21 lipca 1944 r. Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z siedzibą w Lublinie (który dzień później ogłosił manifest do narodu polskiego). Jej oficjalna inauguracja nastąpiła 1 grudnia 1944 r., redakcję zaś powołano dwa tygodnie wcześniej. Symptomatyczne jest, że wydawana była przez Wytwórnę Filmową Wojska Polskiego. Można więc wskazać, że stała się medialnym orężem walki o wpływ polityczny i instrumentem indoktrynacji komunistycznej na wyzwolanych spod okupacji niemieckiej terytoriach Rzeczypospolitej Polskiej, a następnie stałym narzędziem propagandy władz partyjno-państwowych, kreatorem pożądaną przez władze rzeczywistości społecznej. Mimo to emitowano ją w kinach jeszcze przez kilka lat w nowym systemie politycznym (do 28 grudnia 1994 r.)².

Jednakże cezura badawcza, którą wybrał Autor, dotyczy okresu konsolidacji systemu komunistycznego w Polsce. W literaturze przedmiotu

¹ Zob. np. Maj 2010, 2014; Adamik-Szysiak 2012, 2015, 2016, 2018; Maguś 2014; Nowak-Teter 2014; Maj, Podgajna, Szwed-Walczak, Jędrzejski 2017; Mazurek 2018; Szwed-Walczak 2019.

² Zob. szerzej Cieśliński 2006.

okres ten nazywany jest Polską Ludową, okresem stalinizmu, rzadziej Polską lubelską (jej datą graniczną jest bowiem powstanie Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej w czerwcu 1945 r.) (Eisler 2014: 76)³. Cechowały go zastraszanie, aresztowania, wywózki, mordy i terror względem ludności cywilnej niechętniej ideologizacji komunistycznej, a także wobec przeciwników politycznych i podziemia niepodległościowego (Paczkowski 1999: 33–75)⁴. Był to też czas przebudowy systemu gospodarczego (na gospodarkę centralnie sterowaną) i ewolucji prawa własnościowego na wzór radziecki (Bużowicz 2016: 486–502). Wraz z wdrażaniem obcego dla polskiej kultury narodowej systemu politycznego i gospodarczego trwała także kreacja nowego obywatela – *homo sovieticus*⁵. Szczególną rolę w tym zakresie pełniła PKF, która rozpowszechniała pożądane obrazy państwa i społeczeństwa. Cezura początkowa badań Autora związana była z powstaniem magazynu filmowego, ale też można na nią spojrzeć *sensu largo* i tym samym zrekonstruować przyczyny oraz okoliczności jej założenia, a także dokładnie zrekonstruować jej funkcje (Autor w swych rozważaniach ograniczył się wyłącznie do funkcji perswazyjnej, a można byłoby również rozszerzyć badania na funkcje: informacyjną, semiedukacyjną, promocyjną, rozrywkową). Cezura końcowa to z kolei 1956 r., kiedy po referacie Nikity Chruszczowa *O kulcie jednostki i jego następstwach*, śmierci Bolesława Bieruta i dojściem do władzy Władysława Gomułki nastąpiła odwilż, co trafnie ukazał Jędrzejcki.

Autor zdecydował się na problemowe ujęcie tematu, ale z zachowaniem ram temporalnych, dzięki czemu w badaniach wykazał ewolucję sposobów prezentacji obrazów państwa i społeczeństwa w poszczególnych latach. Wątpliwości budzi jednak fakt, że badania dotyczące inteligencji i środowisk twórczych zostały ograniczone do lat 1945–1955 (zob. s. 226), a Autor nie wskazał, z czego wynikało to posunięcie. Praca zawiera bogatą faktografię, co pozwala zrozumieć, jakie wydarzenia oraz procesy oddziaływały na kierunek kreacji obrazów medialnych w PKF.

Monografia składa się z rozbudowanego wstępu, trzech rozdziałów, ośmiu podrozdziałów, zakończenia, wykazu skrótów i skrótowców (choć

³ Część badaczy wskazuje, że o okresie stalinizmu w Polsce można mówić od 1948 r., kiedy to w grudniu powołano Polską Zjednoczoną Partię Robotniczą. Zob. Kamiński 2004: 309.

⁴ Zob. też Paczkowski 1996; *Rozmowy „Biuletynu”* 2002: 4–29.

⁵ Termin ten na gruncie polskim zdefiniował ks. Józef Tischner. Zob. szerzej Tischner 1992: passim.

nie wszystkie stosowane skróty zostały w nim zamieszczone, np. POP), spisu tabel, wykazu źródeł i opracowań oraz indeksu osobowego. We wstępie Jędrzejcki pokrótce scharakteryzował PKF, następnie ukazał tradycję badań nad komunikowaniem politycznym, z uwzględnieniem szkół badawczych, wiodących nurtów i ich przedstawicieli. Zwrócił uwagę na zależność rozwoju badań nad komunikowaniem politycznym od rozwoju mediów masowych. Wskazał, że w Polsce zainteresowanie tym zagadnieniem zintensyfikowało się wraz z powstaniem nowej dyscypliny nauk o komunikacji społecznej i mediach⁶. Aczkolwiek należy dodać, że badania na ten temat w Polsce zaczęły rozwijać się już po zainicjowanej w 1989 r. transformacji systemowej⁷.

Autor we *Wstępie* dokonał przeglądu i podziału definicji komunikowania politycznego. Zabrakło jednak definicji propagandy, która pozwoliłaby na uszczegółowienie problemu badawczego do jednej z form komunikowania politycznego. Sprzyjałoby to choćby wykazaniu cech propagandy stosowanej w PKF i dokładnemu oglądowi systemu propagandowego państwa w wybranym okresie badawczym. Autor słusznie zwrócił uwagę na komunikowanie polityczne w systemie niedemokratycznym (można byłoby rozwinąć te rozważania i pokusić się o charakterystykę systemów medialnych). Zaznaczył: „W kontekście komunikowania politycznego w systemach niedemokratycznych pojęciem związanym z podejmowaniem działań komunikacyjnych przez podmioty komunikowania politycznego była perswazja polityczna” (s. 19). Warto dodać, że perswazja jest także stałym elementem komunikowania politycznego w systemach demokratycznych.

Badacz posłużył się analizą narracji, którą wykorzystał w badaniach nad ideologicznym wymiarem wypowiedzi, do identyfikacji uczestników procesu komunikowania, wizerunku oraz znaczenia komunikatów. W procedurze badawczej wykorzystał model aktu perswazyjnego, opracowany przez Harolda D. Lasswella, przez co wyszczególnił i zdefiniował uczestników procesu komunikowania (twórców, nadawców, odbiorców),

⁶ Autor zastosował nazwę „nauki o mediach i komunikacji społecznej”, co z pewnością związane było z uznaniem w 1995 r. „studiów nad mediami i komunikacją społeczną” przez Radę Główną Szkolnictwa Wyższego jako kierunku studiów. Zob. szerzej Goban-Klas 2008: 12–19. Dopiero Rozporządzenie (2018/1818) wprowadziło w ramach dziedzin nauk społecznych dyscyplinę nauk o komunikacji społecznej i mediach.

⁷ Na ten temat pisze Dobek-Ostrowska 2006: 13–15.

komunikat, formę przekazu i pożądaný efekt. Zdecydował się także na uzupełnienie modelu o weryfikację motywacji twórcy komunikatu.

W pracy można dostrzec metodologię charakterystyczną dla prac politologicznych (metoda analizy systemowej), ale zasadnie pojawiły się też techniki medioznawcze (choćby analiza zawartości treści, badanie frekwencyjności słów przy rekonstrukcji medialnych obrazów prezentowanych w PKF). Ponadto Autor do pogłębienia wiedzy z zakresu funkcjonowania redakcji PKF posłużył się techniką wywiadu (z przedstawicielami zespołu redakcyjnego PKF, redaktor naczelną Heleną Lemańską oraz montażystką Jadwigą Zajiček, s. 26).

We *Wstępie* jasno określono cel monografii: „ukazanie zjawiska komunikowania politycznego ważnego propagandowego kanału treści politycznych formułowanych przez struktury Polskiej Partii Robotniczej (PPR), a od 1948 roku Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR)” (s. 22), a także sformułowano pytania badawcze: 1) „Jakie były źródła inspiracji wewnętrznych i zewnętrznych procesów komunikacyjnych PKF?”; 2) Kto był autorem komunikatów politycznych?; 3) „Jakie kompetencje posiadali twórcy komunikatów politycznych magazynu?”; 4) „Jak miał wyglądać propagandowy obraz pożądanego kształtu systemu politycznego?”; 5) „Jaki był styl przywództwa politycznego w powojennej Polsce?”; 6) „Jakie cechy tworzyły wzorce osobowe przodownika pracy, chłopca, inteligenta, duchownego, które ujawniały się w badanym materiale?”; 7) „W jaki sposób dokonywano dyskryminacji politycznej wrogów politycznych?” (s. 23).

Wielowątkowość wstępu powodowała, że momentami w narracji pojawiał się chaos, powracanie do wcześniej poruszanych już wątków. Tych mankamentów Autor ustrzegł się w rozdziałach pracy. Niezwykle ciekawy z wysokim walorem poznawczym jest rozdział pierwszy pt. *Historia Polskiej Kroniki Filmowej*, w którym to Jędrzejcki ukazał genezę PKF, jej międzywojenną tradycję, inspiracje zewnętrzne (kronikami niemieckimi oraz radzieckimi – uwzględniając również ich rys historyczny), a także biografie zawodowe twórców⁸ – odpowiedzialnych za tworzenie treści (redaktorzy: Jerzy Boosak, Olga Borzechowa, Helena Lemańska), nastroju (lektorzy: Władysław Hańcza, Andrzej Łapicki) oraz obrazów (operatorzy: Waclaw Kazimierzak, Karol Szczeciński, Leonard Zajączkowski,

⁸ Autor ograniczył rozważania w tym zakresie do przyjętej cezury badawczej – 1944–1956.

Franciszek Fuchs, Mieczysław Wiesiołek). Autor świadomy braków źródłowych, choćby dotyczących drugiej z redaktorów naczelnych PKF Olgi Borzechowej – jasno sygnalizuje problem.

Rozdziały drugi oraz trzeci stanowią efekt badań nad rekonstrukcją medialnych obrazów państwa i społeczeństwa obecnych w PKF. W rozdziale drugim Autor zbadał propagowany obraz ustroju państwa i liderów partyjnych. Biorąc pod uwagę pierwszą kwestię, dokonał kategoryzacji najczęściej podejmowanych wątków, przy których pojawiał się obraz państwa, uwzględniając czynnik temporalny: 1) umacnianie władzy ludowej; 2) wybory do Sejmu Ustawodawczego; 3) Kongres jedności; 4) Konstytucja. Ponadto wykazał katalog powtarzających się w przekazie medialnym leksemów, których zastosowanie miało legitymizować działania władz. Szczegółowo odtworzył wizerunki liderów partyjnych, których najczęściej pokazywano w PKF, tj. Józef Stalin, Bolesław Bierut, Michał Rola-Żymierski, Konstanty Rokossowski, Edward Osóbka-Morawski, Józef Cyrankiewicz, Władysław Gomułka (obrazy pozytywne) oraz Stanisław Mikołajczyk (obraz negatywny). Wskazywał na kontekst społeczny, polityczny i gospodarczy, który warunkował obecność wymienionych postaci w przekazie i ewolucję poszczególnych wizerunków.

W rozdziale trzecim Jędrzejcki ukazał obrazy społeczeństwa popularyzowane w PKF. Były to zarówno wzorce pozytywne (robotnicy, chłopci, inteligencja i środowiska twórcze), ale i bohaterowie negatywni (wrogowie polityczni: duchowieństwo, bimbrownicy, kułacy, paskarze, amerykańscy imperialiści, s. 219). Rekonstrukcję tych obrazów poparł egzemplifikacjami z cytatami. Analogicznie do rozdziału drugiego, Autor wskazywał poprzez pryzmat jakich wydarzeń/działań ukazywano obrazy poszczególnych grup społecznych. Tym samym uzupełniając analizę obrazów medialnych sporą dawkę wiedzy historycznej, odczytując też intencje i motywacje twórców obrazów. Ciekawym zabiegiem narracyjnym było również zaprezentowanie biogramów uznanych przez redakcję PKF wzorców: robotnika (Wincenty Pstrowski czy Lechosław Goździk), chłopca (Józef Kukuła), inteligenta (Aleksander Zelwerowicz, Xawery Dunikowski).

Monografię wieńczy zakończenie, w którym Autor podsumowuje rozważania, syntetycznie odpowiada na sformułowane we wstępie pytania badawcze, formułuje wnioski, poparte dowodami. Wskazuje też, że w toku badań zostały zweryfikowane hipotezy, natomiast nie wyszczególnia ich w opracowaniu (s. 277).

W przygotowywaniu monografii Jędrzejski wykorzystał bogatą literaturę przedmiotu w języku polskim, angielskim i rosyjskim. Autor nie ograniczył się do prac politologicznych, można dostrzec choćby opracowania medioznawcze, historyczne, socjologiczne, psychologiczne, językoznawcze. Ponadto na uznanie zasługuje szeroka baza źródłowa. Poza magazynami PKF (211 numerów, w tym materiały odrzucone przez cenzurę), Autor dokonał kwerendy archiwalnej w Archiwum Wytwórni Filmów Dokumentalnych i Fabularnych, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej. Wśród źródeł znalazły się także akty prawne. Wykorzystał unikatowe źródła wywołane, dokumenty i pisma polityczne, broszury partyjne, pamiętniki i wspomnienia oraz publicystykę prasową.

Zaletą monografii jest osadzenie badań w kontekście historycznym, Autor uwzględnił w procedurze badawczej uwarunkowania polityczne, gospodarcze, społeczne, kulturowe. Udowodnił utylitarny dla polityki charakter filmu dokumentalnego. Z sukcesem zrekonstruował propagowane przez PKF medialne (i pożądanę przez aparat nadawczy) obrazy państwa (ustrój, liderzy partyjni) i społeczeństwa (robotnicy, chłopci, inteligencja i środowiska twórcze, duchowieństwo). Trafnie wskazał bezpośredniego twórcę komunikatów politycznych – aparat partyjny (PPR, następnie PZPR) oraz nadzorczy (w postaci instytucji państwowych). Dostrzegł wzmożoną aktywność komunikacyjną w PKF w okresach kampanii politycznych (np. przed referendum ludowym, wyborów czy jubileuszy) oraz przełomów politycznych. Dodatkowym atutem pracy jest przystępny styl oraz klarowny język. Pracę można polecić badaczom procesu komunikowania politycznego, medialnego obrazu świata w systemach nie-demokratycznych, ale i zainteresowanym dziejami Polski Ludowej.

*Anna Szwed-Walczak**

Bibliografia

Adamik-Szysiak, M. (2012), *Telewizyjna reklama polityczna w Polsce w latach 2005–2010*, (Lublin: Wydawnictwo UMCS).

* Dr Anna Szwed-Walczak, Wydział Politologii i Dziennikarstwa, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, e-mail: anna.szwed-walczak@poczta.umcs.lublin.pl

- Adamik-Szysiak, M. (red.) (2015), *Mediatyzacja komunikowania politycznego: w kręgu badań politologicznych i medioznawczych*, (Lublin: Wydawnictwo UMCS).
- Adamik-Szysiak, M. (red.) (2016), *Polityka w zmediatyzowanym świecie: perspektywa politologiczna i medioznawcza*, (Lublin: Wydawnictwo UMCS).
- Adamik-Szysiak, M. (2018), *Strategie komunikowania podmiotów politycznych w Polsce w mediach społecznościowych*, (Lublin: Wydawnictwo UMCS).
- Bużowicz, M. (2016), *Ewolucja prawa własności w Polsce Ludowej w latach 1944–1956*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie. Studia Erasmiiana Wratislaviensia” 10:486–502.
- Cieśliński, M. (2006), *Piękniej niż w życiu. Polska Kronika Filmowa 1944–1994*, (Warszawa: Wydawnictwo Trio).
- Dobek-Ostrowska, B. (2006), *Komunikowanie polityczne i publiczne. Podręcznik akademicki*, (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN): 13–15.
- Eisler, J. (2014), *Siedmiu wspaniałych. Poczet pierwszych sekretarzy PZPR*, (Warszawa: Wydawnictwo Czerwone i Czarne): 76.
- Goban-Klas, T. (2008), *Nauki o mediach i komunikacji społecznej jako nowa dyscyplina nauk humanistycznych*, „Studia Medioznawcze” 2:12–19.
- Kamiński, M.K. (2004), *Stalinizm jako system represji*, „Echa Przeszłości” 5:309.
- Maguś, W. (2014), *Wizerunki polityków w cieniu zdarzeń nadzwyczajnych: kampania wyborcza na urząd prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w 2010 roku*, (Lublin: Wydawnictwo UMCS).
- Maj, E. (2010), *Komunikowanie polityczne Narodowej Demokracji 1918–1939*, (Lublin: Wydawnictwo UMCS).
- Maj, E. (red.) (2014), *Komunikowanie polityczne: podmioty, wartości kanały przekazu. Studia, szkice, komunikaty naukowe*, (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek).
- Maj, E., E. Podgajna, A. Szwed-Walszak, Ł. Jędrzejki (red.) (2017), *Komunikowanie polityczne*, (Lublin: Wydawnictwo UMCS).
- Mazurek, K. (2018), *Facebook Od portalu społecznościowego do narzędzia polityki*, (Lublin: Wydawnictwo UMCS).
- Nowak-Teter, E. (2014), *Ustanawianie agendy politycznej przez media: efekt newsa w Polsce*, (Lublin: Wydawnictwo UMCS).
- Paczkowski, A. (oprac.) (1994), *Aparat bezpieczeństwa w latach 1944–1956. Taktyka, strategia, metody, część 1: Lata 1945–1947*, (Warszawa: ISP PAN).
- Paczkowski, A. (oprac.) (1996), *Aparat bezpieczeństwa w latach 1944–1956. Taktyka, strategia, metody, część 2: Lata 1948–1949*, (Warszawa: ISP PAN).
- Paczkowski, A. (1999), *Terror i kontrola: Funkcje aparatu bezpieczeństwa w systemie komunistycznym. Polska 1944–1956, [w:] Od sfalszowanego zwycięstwa do prawdziwej klęski. Szkice do portretu PRL*, (Kraków: Wydawnictwo Literackie): 33–75.
- Rozmowy „Biuletynu” (2002) *O karach śmierci w latach 1944–1956 z Krzysztofem Szwagrzykiem i Janem Żarynem rozmawia Barbara Polak*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 11:4–29.

- Szwed-Walczak, A. (2019), *Obraz wroga Polski we współczesnej politycznej prasie narodowej*, (Lublin: Wydawnictwo UMCS).
- Tischner, J. (1992), *Etyka solidarności i Homo sovieticus*, (Kraków: Znak).
- Rozporządzenie (2018/1818) Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 20 września 2018 roku w sprawie dziedzin nauki i dyscyplin naukowych i dyscyplin artystycznych, Dz.U. 2018, poz. 1818.